
*М.С. Труш,
викладач Національного технічного університету України "КПІ"*

ЕТНОКУЛЬТУРНІ ВЗАЄМОДІЇ: ТРАДИЦІЙНІ ТА ІННОВАЦІЙНІ ВИМІРИ

В Україні, як і в усьому світі, на зламі тисячоліть відбулися події, які, безумовно, є найвагомішими за своїм геополітичним значенням. Сучасна інформаційна доба відзначається нарощуванням змін в усіх сферах соціального буття. Виникає новий світ, де відбувається переструктуризація виробничих відносин, влади й досвіду, на яких базується суспільство та його культура.

Інформаційне суспільство радикально відрізняється від попереднього, індустріального, саме ставленням до інноваційних процесів. Основою його розвитку стає формування інноваційного середовища. До цього підключається уся інфраструктура суспільства – економіка, культура, освіта, сфера комунікації тощо. Соціокультурні зміни сприяють пошуку моделей суспільних структур і створенню соціальних форм, які могли б забезпечити успішне функціонування суспільства. Сьогодення України актуалізує необхідність соціально-філософського осягнення механізмів взаємодії та розвитку усіх сфер суспільної життєдіяльності, а також соціальних змін, що спрямовані на трансформацію соціуму й перетинаються при цьому з інноваційною діяльністю.

Проте специфіка сучасної України полягає у тому, що в її соціумі поєдналися риси суспільства як інформаційного, так й індустріального, а подекуди навіть і традиційного типу. Тому в суспільстві спостерігається розмаїття різнопланових тенденцій, які відбивають складність, амбівалентність й непередбачуваність майбутнього. Народ значною мірою відчуває включеність у загальноцивілізаційний процес, водночас проходячи у своєму розвитку стадії становлення, самопізнання, критичної самооцінки й гостро усвідомлюючи свою осібність. В часи транснаціональних корпорацій та інтернету традиційні національні цінності декому здаються архаїчними і неістотними. Однак, гострі больові синдроми, якими супроводжується на початку ХХІ ст. обстоювання багатьма народами свого права на самовизначення, й сила опору уніфікаційним тенденціям з боку національних культур змушує завжди тримати в полі зору як процеси світової глобалізації та інтеграції, так і діалектику етнічної й національної ідентичності.

В умовах трансформації українського суспільства соціально-філософський аналіз традицій та інновацій пов'язується з необхідністю пошуку чинників забезпечення усталеності соціального порядку та новаторської діяльності, спрямованої на впровадження інноваційних моделей подальшого розвитку України.

Для розв'язання цієї проблеми важливе значення мають наукові здобутки у галузі етнонаціональних, етнопсихологічних, етносоціокультурних досліджень, а також соціально-філософський аналіз модернізаційних та інноваційних процесів. Теоретичне підґрунтя дослідження соціокультурних й етнокультурних взаємодій на основі функціонування традицій та інноваційних змін у суспільстві спирається на традиційні теорії і новітні розробки наукових шкіл та напрямків. Серед теоретиків інноваційних процесів назовемо, насамперед, Й.Шумпетера і Н.Д. Кондратьєва. Саме вони з'ясували, що інновація скоріше є соціальним поняттям, ніж технологічним. Подальше комплексне дослідження інноваційних процесів пов'язано з іменами П.Ф. Друкера, К.Левіна, Е.М. Роджерса, Р.Данкана та інших. А.І. Пригожин дослідження соціальних інновацій як соціокультурного процесу вважає складною проблемою, оскільки їм властива невизначеність як щодо параметрів, так і результатів. Аналіз цінностей як джерела соціальних змін, їх типологію, поділ на світоглядні та інструментальні, протилежний характер їх впливу на соціальні інновації, інноваційну роль інструментальних цінностей у

діяльності особистості в модернізаційних процесах здійснено у працях М.Вебера, Т.Парсонса, К.Лоппера, В.С.Пазенка, А.М.Єрмоленка, А.О.Ручки, В.С.Бакірова, В.Є.Хмелька, І.П.Шитова та ін. Вітчизняна і зарубіжна наукова думка створила підвалини дослідження соціокультурних й етнокультурних взаємодій, їх важливих аспектів, з'ясувала вплив на них процесів модернізації та сучасних інноваційних змін, але до сьогодні не існує спеціальних праць, які здійснювали б комплексний соціально-філософський аналіз етнокультурних взаємодій, їх характеристик, закономірностей і механізмів розвитку на основі функціонування традицій, а також які розкривали б функціональні можливості етнокультурних взаємодій у складно структурованому поліетнічному українському соціумі, їх творчий та інтегративний потенціал.

Сучасні етноси, нації характеризуються, насамперед, рівнем розвитку, який найскравіше виявляється у їх свідомості та культурі. Етнос і культура – поняття взаємопов'язані, але не тотожні; вони співвідносяться як характеристики цілого та його якості. Поняття культури є якісною характеристикою етносу, яка відбиває рівень і міру його розвитку, прогресу. Культура – не пасивне відображення соціальної реальності, а активна її форма, що втілюється у практичній діяльності, в усталених взірцях та моделях. Під культурою розуміють ті явища, процеси, відносини, що відрізняють людину від природи і є результатом соціальної взаємодії. Культура – це система відносин між людиною і природою, людиною і людиною, людиною і спільнотою. Культура є універсальним механізмом адаптації людини та соціальної спільноти до різноманітних умов навколишнього середовища, а її надзавдання полягає у забезпеченні взаємодії всіх підсистем для ефективного саморозвитку суспільства. Культура сьогодні переймає функції рушія суспільного розвитку.

За М.Вебером, поняттю культури властиві три суттєві ознаки. По-перше, воно використовується щодо всіх без винятку життєвих сфер. По-друге, відзначається міжлюдська зумовленість усіх культурних досягнень. Загальна сукупність культурних досягнень є не тільки антропогенною, а й соціоморфною. І нарешті, по-третє, у суспільному житті є царини, де культурне і соціальне безпосередньо зливаються, внаслідок чого перед дослідником постає єдине соціально-культурне життя. Культура при визначенні модальностей соціального життя відіграє провідну роль.

У сучасних суспільствах соціальні й культурні аспекти життєдіяльності тісно взаємопов'язані. П.Сорокін виділяє три аспекти соціокультурної взаємодії: особа як суб'єкт взаємодії; спільнота як сукупність осіб, що взаємодіють; культура як сукупність значень, цінностей, норм, якою володіють особи, що взаємодіють, та сукупність носіїв, що об'єктивують, соціалізують, розкривають ці значення. Єдність цих аспектів дає підставу характеризувати явища суспільного життя як соціокультурні. Суспільство і культура інтегровані в одну реальність – соціокультурну, тому розмежування їх може бути лише аналітичним.

Згодом ця ідея дістала всебічне обґрунтування у працях Т.Парсонса, Р.Мертонса, Д.Белла та ін. Т.Парсонс впевнений, що суспільство не можна зрозуміти і пояснити, відриваючи його від культури. У його концепції виокремлюються соціальна система, система особистості і система культури, на ґрунті яких може мати місце соціальна інтеракція. Сутність культури визначають три основні моменти: По-перше, культура передається, вона є спадщиною або соціальною традицією; по-друге, це те, чому навчаються, по-третє, вона є загальноприйнятою. Отже, культура, з одного боку, є продуктом, а з іншого, – детермінантою систем людської взаємодії.

З точки зору діяльнісної соціології М.Арчера, П.Штомпки, П.Бурдьє, соціальна реальність є багатовимірним полем, в якому взаємодіють структури і діячі. Якщо погодитися, що культура – спосіб діяльності людини, то спільнота – поле суспільних взаємодій і відносин, де розгортається і відбувається ця діяльність. Соціальні взаємодії є одним із джерел суспільних явищ, оскільки завдяки ним поведінка людини або спільноти стає соціальною дією. Соціальна дія може бути традиційною або інноваційною. За

допомогою культури спільнота створює поле для соціальних дій, зумовлює межі, характер і способи їхні. Отже, культура виступає в суспільстві важливим механізмом людської взаємодії, що забезпечує життєдіяльність людей у соціальному середовищі і допомагає їм зберегти єдність і цілісність своєї спільноти при взаємодії з іншими. З іншого боку, культура постає як складне динамічне утворення, що має соціальну природу і відбивається в суспільних відносинах, спрямованих на створення, збереження і поширення предметів, ідей, ціннісних орієнтацій, які забезпечують взаєморозуміння людей в різноманітних соціальних ситуаціях.

Досліджуючи культуру будь-якої спільноти, необхідно розробити певну систему понять для аналізу її функціонування у житті цієї спільноти. Соціально-філософські науки розглядають культуру як складне утворення, у двох аспектах: культурної статичності і культурної динаміки. До культурної статичності належить внутрішня будова культури: сукупність базисних елементів, рис, форм, характерні конфігурації їх поєднань. Втім, культура перебуває в постійному русі, зароджується, розвивається, утверджується, руйнується тощо. Динаміка культури – це ті засоби, механізми взаємодії та процеси, які відбивають трансформацію культури, її зміни. Більшість науковців вважають, що ядром культури є цінності й норми. При цьому розрізняють традиційні цінності, що орієнтуються на акумуляцію, збереження і відтворення у соціально-організованих стереотипах суспільно-групового досвіду, та сучасні цінності, що виникли під впливом змін у суспільному житті. Порівняльний аналіз допомагає зрозуміти напруження і конфлікти між старим і новим, між традиціями та інноваціями.

Культура – це завжди спадщина, створена минулими поколіннями, випробувана часом, передається наступним поколінням. Культура попередніх поколінь – це фундамент, на якому будується сьогоднішня і виростає майбутня культура певного етносу, нації, суспільства в цілому. Звідси і турбота про збереження культурної спадщини. Етнонаціональне життя функціонує на основі набутих традицій. Традиції виконують роль стабілізації та відтворення суспільних відносин. Культурний спадок виступає чинником консолідації та інтеграції спільнот, засобом об'єднання, згуртованості етносів, націй, фактором їхньої сталості в періоди криз, соціальних напружень. В культурі міститься пам'ять народу; через культуру кожне нове покоління, вступаючи в життя, відчуває себе частиною даного народу. Культура виступає єдиним механізмом трансляції багатого соціального досвіду, надбаного людством – від покоління до покоління, від епохи до епохи, від однієї країни до іншої.

Втім, культура є явищем динамічним: вона виникає, розвивається, поширюється. Розвиток культури відбувається в процесі інтерпретаторської та інноваційної практики людей. Основою культурних змін стають відкриття й винаходи. Відкриття – це здобуття нових знань про світ і забезпечення ними людства. Винаходи являють собою нову комбінацію культурних елементів, нові способи виготовлення речей (технології), нові форми державного управління. Відкриття й винаходи є різновидами інновацій, тобто створенням чи визнанням нових елементів у культурі. Інновації залежать від накопичених знань, які по-новому інтерпретуються й застосовуються на практиці. Вони можуть поширюватися на інші культури цілеспрямованим запозиченням, дифузією (стихійним проникненням, коли є культурний контакт) і незалежними відкриттями (коли те саме відкриття робиться незалежно одне від одного в різних країнах).

З поняттям “культура” зблизився термін “цивілізація”, який вживається для характеристики якісного стану суспільства і означає загальний рівень культурного розвитку. На відміну від культури, поняття “цивілізація” вказує на рівень матеріального, науково-технічного розвитку суспільства, який може сприяти духовній творчості, в результаті чого досягнення цивілізації трансформуються в культуру, а може і суттєво деформувати духовний розвиток людини, етносу, суспільства загалом. Цивілізація рухається тільки вперед і останнє слово для неї є авторитетом. З цієї причини О. Шпенглер оголосив цивілізацію долею будь-якої культури. Культура ж як осередок

світових досконалостей не поспішає покінчити з минулим. Вона тримається на засадах унікальності, самобутності, творчого самовиразу тощо.

На початку нового тисячоліття можна говорити про переломний етап у розвитку цивілізації і культури. В цей час завжди йдуть напружені пошуки нових світоглядних орієнтирів, перед етносами постають проблеми радикальної перебудови підвалин життєдіяльності усього суспільства, його економічних, соціально-політичних, культурних інститутів. Історичний перелом, якого зазнає наше суспільство, що трансформується, виявив багато прихованого від зовнішнього спостереження, тому виникає необхідність осягнення наслідків масштабних радикальних змін у житті нашого народу, а також детальнішого розгляду традиційних та інноваційних вимірів цих змін.

Два останні століття людської історії визначили прогрес техногенної цивілізації, яка сформувалася в європейському регіоні. Цей тип цивілізації часто називають західною, але в різних варіаціях він реалізується зараз і на Сході, важливою ознакою чого є науково-технічний прогрес. Технічні, а потім науково-технічні революції роблять цю цивілізацію дуже динамічною, викликаючи протягом одного-двох поколінь радикальну зміну соціальних зв'язків і форм людського спілкування. Для цієї цивілізації характерна наявність в культурі яскраво вираженого шару інновацій, які постійно ламають і перебудовують культурні традиції. Проте, поряд з техногенною цивілізацією існує інший тип цивілізаційного розвитку – традиційні суспільства. Вони характеризуються повільними змінами у сфері виробництва, консервативністю культурних традицій, відтворенням стабільних (часто впродовж століть) соціальних структур і способу життя.

Для України значною мірою характерні ознаки традиційного суспільства. І в прогнозуванні її соціально-культурного розвитку доцільно йти шляхом такого реформування, яке стало б важливою підмогою виходу з кризового стану, джерелом прогресу. За таких умов українському суспільству необхідно вивчати своє минуле, історію, традиції як форму передавання соціального досвіду попередніх поколінь. Нерозривність соціально-культурної наступності робить можливим як збереження всього багатства надбань культури, науки, духовності, суспільних ідей, так і їх повноцінне відтворення та подальший розвиток. Але ж необхідною умовою існування традиції є здатність до постійного відтворення на власній основі, завдяки чому вона може чинити опір запровадженню будь-яких інновацій, які порушують механізм її самовідтворення. Тому є всі підстави вважати небезпечною надмірну орієнтацію на минуле, прагнення до розв'язання складних проблем сьогодення на засадах повернення до традицій, цінностей та надбань далекого минулого. Безсумнівно видається необхідність критичного переосмислення традицій, оскільки, здійснюючи зв'язок минулого з сучасним, традиції не тільки акумулюють в собі соціально-культурний досвід предків, а й відображають сьогодення.

Зазначимо, традиціоналізм не сприяє розвитку етносу по шляху модернізації, адже він характеризується високим рівнем самоізоляції, релігійним догматизмом. Замкнутість чи уніформність етносу може породжувати етноцентристські тенденції, консервувати традиційні етностереотипи сприйняття соціально-культурних змін. Етноцентризм сприяє штучному збереженню традиційного етнічного середовища, збіднюючи поступальний розвиток етносу й провокуючи внутрішні конфлікти, тривогу, розгубленість, емоційну агресивність в суспільстві. Відсутність інновацій може завести етнос в глухий кут. Консерватизм традиційності часто заважає необхідним соціально-політичним і духовно-культурним нововведенням, що заперечуються як на рівні старих владних структур, так і окремими соціальними верствами етносу. В хід пускаються і старі догми, і цінності без урахування соціально-політичної й духовно-культурної дійсності. Замість того, щоб віднаходити і впроваджувати новий механізм взаємовідносин, обстоюються утопічні ідеї, застосовується принцип бойкотування, а не творення. “Двері глибокої соборності у взаємному розумінні, – писав М.Шлемкевич, – і взаємній любові відчинені настіж. Тільки “полки погані” застарілих мислей і форм, і зв'язаних із ними амбіцій і провин – заступають дорогу” [1, 301].

Створити новий соціальний образ, виходячи лише з традиційних структур етносу, в сучасних умовах майже неможливо, бо це означає приречення свого народу на самоізоляцію від прогресивного розвитку. Соціальний прогрес завжди пов'язаний з інноваційними змінами, які сприяють еволюційному переходу від одного соціально-політичного й духовно-культурного стану до іншого та адаптації традиційних соціальних, політичних, культурних інститутів до нових соціальних умов. Для окремих молодих етносів, які стають на шлях незалежного розвитку і ще не мають сталих соціально-політичних традицій, кожне нововведення є необхідною умовою соціального прогресу. У молодих держав відсутні консервативні управлінські структури, і вони значно швидше сприймають нові ідеї, які пропонуються більш розвинутими країнами. Так, ідеї західного демократизму все більше прихильників знаходять в країнах СНД і Східної та Центральної Європи. Вони є ніби копіями з оригіналу, втім, таке копіювання має позитивний характер, адже воно сприяє розвитку у новому напрямку.

Але, запозичуючи ту чи ту інновацію в етнокультурне життя, необхідно завжди аналізувати її наслідки. Не можна абсолютизувати і схематизувати моделі чужого досвіду без врахування етнічної традиційності. Певні інновації, скажімо, європейського походження, не в усьому можуть задовольнити потреби України, бо не всі регіони мають традиційно сприятливий для них ґрунт. Кризова ситуація в життєдіяльності етносу поляризує суспільство, виявляє особливості регіонів з точки зору традицій культури й господарської діяльності. Отже, традиційність вимагає радикальних перетворень, але напрямок їх здійснення повинен бути оптимальним. Пристосування до нових умов і запровадження реформістсько-інноваційних підходів, випробуваних іншими народами, повинно враховувати національно-історичну специфіку.

Втім, існує і реальна небезпека втрати національних традицій взагалі. Бездумне копіювання західних моделей соціального устрою без врахування наявного стану масової психології, рівня політичної свідомості, особливостей національного характеру та менталітету нації – наочна демонстрація такого підходу. Вихід з кризи може бути знайдений самим етносом. Б.Гаврилишин зауважує, що немає жодної держави в світі, чий досвід підходив би до ситуації в Україні. Він вважає, що треба взяти у інших країн частки їхнього досвіду. Проте, без кардинальних інноваційних запозичень Україні не подолати кризи. Ніякі сподівання на богообраність народу не дадуть необхідних результатів у вирішенні екологічних, економічних, соціально-політичних та духовно-культурних проблем сучасного суспільства.

Українське суспільство, зберігаючи своє національне обличчя, кращі традиції, не повинно спинятись на досягнутому, воно повинно бути відкритим для всіх проявів розвитку, послідовно рухатись вперед до якісно нового стану – демократичного, цивілізованого, високоорганізованого, з новітніми технологіями виробництва та розвинутими ринковими відносинами громадянського суспільства. Вирішення цього завдання пов'язане зі станом ментальності, духовності суспільства, його готовності до якісних змін. Адже інновації значною мірою залежать від здатності етносу до модернізації. Статична традиційність протистоїть динамічній інноваційності й остання сприймається етносом в разі його психологічної здатності сприймати нове. Соціально-політичні і духовно-культурні зміни, відбиваючись в тому чи іншому етносі, вимагають постійного реформування його самосвідомості, яка б успішніше сприймала інновації, властиві іншим етнічним спільностям, і не входила у суперечність з традиційними структурами. Зважаючи на те, що формування менталітету завжди відбувається в певному соціокультурному контексті, проблема традицій та інновацій у процесі його формування – це, насамперед, питання модернізації національного буття відповідно до реалій сьогодення та потреб майбутнього.

Проблема традицій та інновацій тісно пов'язана з духовно-культурними процесами. Особливістю соціального прогресу є те, що адаптація окремих інновацій відбувається спочатку в соціокультурній сфері. Етнічний ґрунт сприятливий для проростання інновацій з інших соціокультурних систем. Соціально-культурна інновація вбирає в себе елементи

попередніх етапів, як недавнього, так і далекого минулого, акумулює інтелектуальний досвід попередніх епох, інтегруючи їх у якісно новий синтез. Принцип розвитку етнічної спільноти полягає у тому, що до старих, усталених традиційних форм додаються нові, які з часом стають традиційними. Адже прогрес суспільства можливий лише завдяки інноваційній діяльності, яка забезпечує прорив за межі сьогодення.

Таким чином, проблема співвідношення традицій та інновацій у процесі етнокультурних взаємодій в сучасному українському суспільстві – це проблема ретроспективи та перспективи. Виходячи з того, що інновації – це зміни, нововведення, оновлення, об'єктивно зумовлені світовим суспільним розвитком, стає зрозумілим, що орієнтації лише на національні традиції – це курс на самоізоляцію, свідоме самообмеження, позбавлення себе історичної перспективи. Як зауважує В.Євтух, “консервація традицій та звичаїв, які були виразниками української етнічності в попередні віки, без урахування змін, пов'язаних з часовим простором, прагнення трансплантувати їх у сьогодні – усе це не йде на користь державотворчим процесам. Навпаки, такий підхід їм шкодить, адже побудова української самостійної держави є не стільки спробою утвердити все “українське”, скільки дати можливість цьому “українському” нормально функціонувати в навколишньому світі...” [2, 118].

Для України на даному етапі необхідне активне впровадження таких соціокультурних цінностей, котрі б відбивали потребу її до модернізації. Модернізація в Україні може мати всі риси інноваційного процесу. Проголошення незалежності – це не завершальний етап, а тільки довгоочікуваний початок нової епохи, нових цивілізованих відносин і дійових структур, які можуть бути створені власними силами, знаходячи в собі всі необхідні засоби для інноваціонування своєї життєдіяльності в соціокультурних реаліях початку XXI ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шлемкевич М. Галичанство // Політологічні читання. – 1993. – № 1.
2. Євтух В. Якою має бути етнополітика української держави? // Віче. – 1992. – № 11.